

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1935

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Viszota Gyula</i> : A kortársak Széchenyi Hiteléről. (II. közlemény.)	225
<i>Alszeghy Zsolt</i> : A XVII. század lírai költészete. (III., bef. közlemény.)	241
<i>Fejér Adorján</i> : Horatius a magyar irodalomban. (I. közlemény.)	257
<i>Waldapfel József</i> : Katona József mint történetíró.	273

ADATTÁR.

Szabolcska Mihály levelesládájából. (II. közlemény.) Közli: <i>Császár Elemér</i>	278
Adatok Barcsay Ábrahám életrajzához. <i>Gálos Rezső</i>	296
Petőfi melegszívű barátja. <i>Zsoldos Benő</i>	300
A Keresztény Herkules népszerűségéhez. <i>Gulyás József</i>	304
Gróf Fekete János költői levele gróf Teleki Lászlóhoz. Közli: <i>Kristóf György</i>	305
A kolozsvári Katona-kéziratok. <i>Waldapfel József</i>	306
A Ziska második részéhez. <i>U. az.</i>	307
Adalék Balassa-Rimay és Beniczki Péter könyvészetéhez. <i>Jenei Ferenc</i>	309

KÖNYVISMERTETÉS.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. <i>Gálos Rezső</i>	311
Szabó T. Attila: Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI— XIX. században. <i>Szabolcsi Bence</i>	313
Prahács Margit: A zeneesztétika alapproblémái. <i>Kenyeres Imre</i>	315
Dr. Nagy Sándor: Arany Toldija. <i>Szabó Dávid</i>	316
Lévay József: Visszatekintés. <i>Császár Elemér</i>	318

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1934-ik év irodalomtörténeti munkássága. (III. közlemény.) Egyes írók H—M. <i>Kozocsa Sándor</i>	319
--	-----

A szerkesztésért és kiadásért felelős:
CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

A KORTÁRSÁK SZÉCHENYI HITELÉRŐL.

(Második közlemény.)

4. *Crescentia és a Hitel.* Crescentiának Széchenyi életére és munkásságára igen nagy befolyása volt. Széchenyi 1824-ben ismerkedett meg vele, mint gr. Zichy Károly bécsi általános kamarai alelnök (1827-től budai magyar kamarai elnök) feleségével. Crescentia szépsége valósággal elbájolta, szinte teljesen lebilincselte Széchenyit. Úgy követte, mintha árnyéka volna, úgyhogy viselkedése, udvarlása általános feltűnést keltett.

Széchenyi Crescentia előtt is volt szerelmes. Két komoly szerelmére utalok itt. 27 éves korában szerelmes volt Karolina sógornőjének húgába, a 21 éves lady Meade Selinába, majd 31 éves korában a 16 éves Liechtenstein Henrietta hercegnőbe. Ezek a szerelmek Széchenyi forrongó (Sturm és Drang) korszakába esnek. Igaz, ekkor is vannak nyomai az önismeretre való törekvésnek, így amikor megfogadja, hogy változtat addigi különc életén, állhatatlanságán, s amikor időnként a szép-, jó- és nemesért sóvárog, de ily érzelmek csak addig kötik le, amíg szerelme tart. E szerelmeinek mélyebb hatása nem volt, mert Selina és Henrietta alig lépték át még a gyermekszobát, amikor megismerkedett velük — egyébként is Selina, nagynénje hatása alatt, hamar elfordult tőle, Henrietta pedig anyja befolyására csakhamar más kérő mellett foglalt állást. Innen van, hogy e szerelmek csak múló hatással voltak Széchenyire.

Egészen más a helyzet Crescentiánál. Ő már férjes nő, 25 éves, szépségének virágjában van. Természetszerűen tartózkodó Széchenyi iránt, hisz férjes, két gyermeke van és igen vallásos lélek, aki előtt a hitvesi kötelesség szent. A tartózkodás azonban Széchenyi szerelmét a szenvedélyességig fokozta. Amikor Széchenyi belátta, hogy viselkedésével Crescentiának a társaságban és családjában is kellemetlenséget okoz, az imádott nő erényeinek hatása alatt elhatározza, hogy életét neki szenteli. Ő is az erény útjára lép, hogy azon az úton járjon, amelyen Crescentia. 1825. okt. 20-án azt írja, hogy nem szabad Crescentia boldogságát, lelkinyugalmát, a tisztá ártatlanság tudatát elrabolnia, ez a legnagyobb gonoszság volna, inkább fülladjon meg a Niagarában. Két nap múlva meg azt írja Crescentiának, hogy lemond minden családi boldogságról

és megelégedését az erény nehéz, de nemes útján fogja keresni; már most is jobb emberré változtatta, de ha egykor honfi- és embertársainak jobb szolgálatot tehetne, az *Crescentia* munkája lesz. És valóban ezt az ideát ragadta meg *Crescentia*, arra törekedett ezután, hogy Széchenyi ezt valóban meg is tegye. Széchenyi rá is lépett erre az útra, az 1825-i országgyűlésen. Ekkor kezdte meg *Crescentiának* tett fogadalma teljesítését. Ezért fontos fordulópont az 1825-i országgyűlés Széchenyi életében. Ezóta lesz Széchenyi tetteiben céltudatos és kitartó.

Igaz, hogy Széchenyi már 1825 előtt is fáradozott a lótenyésztés előmozdításán és egy lótenyésztő egyesület megalapításán; igaz az is, hogy írói munkásságot is kifejtett ez ügyben: de ezek a művek és az 1825 után írt művek közt lényeges különbség van. 1825 előtt németül ír, így írja 1818-ban értekezését a lótenyésztésről, 1823-ban kis könyvecskéjét (8-r. 15 l.) a rókadadásatról. 1825 után magyarul ír, mert a magyar nemzetiség előmozdítása ekkor már elhatározott és kitűzött céljai közé tartozik. 1825 előtt ugyanis mint közöshadseregbeli tiszt az Ausztriai-birodalom eszmekörében él, s ennek van úgyszólván alárendelje hazafias érzése. 1825 óta a magyar haza boldogsága a cél, hogy az Ausztriai-birodalom keretében méltó erkölcsi súlyát elérje. Széchenyi reformatori munkássága tehát az 1825-iki országgyűlésen kezdődik, és ezt *Crescentia* iránti szerelme mozgatta, amint ennek hatása alatt fejlődött ki és ennek köszönhető az is, hogy Széchenyi Pestre helyezte át működése körét és hogy kitartással küzdött célja eléréseért: Magyarország megreformálásáért. Mindebben *Crescentia* hűségesen támogatta. Ezt bizonyítja a *Hitel* is — ez is *Crescentia* iránti szerelmének hatása alatt készült. A mű ajánlását, mint jegyzeteiben maga mondja, *Crescentiához* intézte:

«Szemeim ittak a legtisztább Azur forrásokbul, bátorságot a legnemesebb tekintetekből; egyszersmind szívta boldogságot és halált a felrepedező rózsákbul. Érted a legtisztább áldozat sem volt drága nékem, Neked szolt sóhaj-tásom az Örökké valóhoz éjfélikor és Néked a nap felvirradásakor könnyeim.» Csak később kapta ezt az ajánlást: «Honnunk szebblelkű aszszonyinak», csupán azért, hogy a feltűnést elkerülje; ezért hagyta el az idézett részletet, de a megmaradt rész is kifejezi Széchenyi imádatát a nemes lény iránt, aki erényével, bájával varázs alatt tartotta és lelkében a szép, jó és nemes iránt való vágyódását kifejlesztette. És ez egyik szubjektív vonása a *Hitelnek*. A másik az, hogy amint *Crescentia* hatása alatt Széchenyi az önismeret útján az önnemesedést tűzte ki célul, úgy a *Hitel* is hirdeti a magyarnak az önismeret szükségét, az önnemesítésre való törekvést. Rámutat a magyar nemesség hátrányos jellemvonásaira, tükröt tart eléje, hogy lehetővé tegye az önismeret kelyhének kiürítésével az önnemesítés útjára való lépést.

A *Hitel* ugyanazt fejezi ki, mint amit az Akadémia címere, amelyet Széchenyi Ender Jánossal festetett meg, hogy azután az Akadémiának ajándékozza. A képen levő nő a művelődés istennője, aki magasra tartott kelyhével itatja, a nemesedés útjára vezeti a sötétségből előnyomuló sást, a magyart. Ez az általános jelentése. Van egy szűkebb jelentése is. Crescentia Széchenyit is kiragadta a közönyből, a hibából és az önnemesedés, az erény útjára vezette. A *Hitelnek* ugyanilyen kettős jelentése van. A magyar nemességet akarja a helyes útra vezetni, hogy az ország és vele lakói is boldoguljanak; épígy azt is akarja bizonyítani Crescentia előtt, hogy hová vezette őt, és hogy az ő intései és buzdításai szerint törekszik a ket-tejük közt megállapodott erény útján Magyarországot és honfi-társait a boldogság útjára vezetni.

Bizonyítékokat szolgáltatnak erre vonatkozólag Crescencia-nak a *Hitelre* tett észrevételei. Széchenyi a *Hitel* két példányát rögtön a megjelenés után átadta Crescentiának. Crescentia értett ugyan magyarul, de annyit nem tudott, hogy a művet magyarul olvasva megérthesse. Várnia kellett addig, amíg Vojdissek József első, névtelenül közzétett fordítása *Ueber den Credit* megjelent. Ebből ismerte meg a *Hitelt*. Megmaradt reánk az a példány, amely Crescentiáé volt, s amelybe belejegyezte észrevételeit, sőt a hosszabbakat külön lapokon mellékelte. Ez a példány minden tekintetben becses emlék, elsősorban épen ez észrevételek miatt — ezek érdemesek arra, hogy általánosan ismeretesek legyenek.

Előre kell bocsátani, hogy Crescentia a könyv sok helyén a szebb részleteket vagy a jelentősebb mondásokat a lapszálon ceruzával megjelölte — minden megjegyzés nélkül így akarta felhívni Széchenyi figyelmét, hogy e részleteket jelentőseknek tartja.

Vannak helyek, amelyekben egyes rosszul fordított szavakat helyesbít vagy kijelenti, hogy az a rész rosszul van fordítva. Így pl. «Geliebt» «Schönen» szavakat (50. l.) erre javítja «Frauen»; ezt «schwatz» (51.) erre: «schwätzt-plaudert»; «zu weitläufig» után (148) pótolja ezt: «wiederholt», sőt megjegyzi, hogy e szakasz szintén rosszul van fordítva; ebben: «die weise Regierung» (175) törli a weise szót; ebben: «den schönen Traum» a Traum helyett (241) ezt írja a lapszélre: «die schöne Begeisterung oder Überzeugung», két sorral alább pedig törli e két szót: «thierische Missgeschöpfe»; e szó helyébe «Mann» (243) pedig «Menschen»-t ír a lapszélre.

Egyes helyekhez rövid, másokhoz hosszabb bíráló vagy dicséret észrevételeket írt. *A magyar gazda ma nem viheti mezét a lehető legmagasabb virágzásra* c. fejezetben a Rafaelre, Rossinira vonatkozó hasonlatot (62. l.) nehézkesnek, homályosnak tartotta.

A *céhek s limitatio feleslege* c. alfejezetben (83) Széchenyi azt írja, hogy egy történet soha sem emeli fel az embert a a lehető legmagasb megelégedésre. Erre Crescentia külön lapon ezt jegyezte meg¹:

«Itt a szerző úrnak ellentmondani bátorkodom és állítom, hogy igenis egyetlen történet elegendő, hogy egy mély és gyöngéd lelket a legnagyobb megelégedésre emeljen — és így egy csapás is elég, hogy a legnagyobb elégedetlenségre hangoljon; de a hatalmas idő, amely hatalmát sohasem tagadja meg és nagyon gyakran jótékonyan hat az ember kedélyére, lassanként eltöröl emlékezetünkől némely kellemes és kellemetlen benyomást, és így az emberi életben sok minden elmúlik, ami szegény szívünket gyötri és aggasztja.»

Ugyanítt a rossz élelem és körülmények említését «nagyon prózainak» tartotta és megjegyzi, hogy «a szerző úr egyébként is a sok túlterhelt hasonlatok megválasztásában nem volt szerencsés.» *Magyarországnak kereskedése nincs* c. fejezet első bekezdésére (95) megjegyzi, hogy a jellemzés igazán az életből van merítve.

Más nemzettekkel a concurrentiát ki nem állhatjuk alfejezetben Széchenyi ezt írja (108): «Ha E. nem adott a közjóra» stb. Ez az E. nyilvánvalóan Esterházy Miklós hg. Ezt Crescentia is tudja és hozzáfűzi:

«Itt a szerző nagy és nem politikus hibát követett el, amellyel barátai számát bizonyosan nem szaporította, és amelyet ellenesei teljes joggal hibáztatnak benne. Én is meg vagyok győződve, hogy ilyféle támadások az egész javára veszélyesek lehetnek és kétszeresen sajnálom, hogy a hazai nyelv nem tudása miatt a különben oly fennkölt mű első vázlata nem kerülhetett cenzúrám alá, mert mint cenzor bizonyára tudtam volna teljes jogomat érvényesíteni, s így ezen a hibán még idején néhány erélyes tőrlessel segítettém, sőt jóvá is tettem volna, mert személyes sértést cenzúrám nem engedélyezett volna.»

A továbbiakban (109) arról beszél Széchenyi, hogy egyesek nem a felvetett tárgyakra, hanem mindig másra akarnak áldozni. Itt megjegyzi Crescentia, hogy ily körülmények közt persze nehéz a tudományok művelése és a balítéletek kiirtása, de nemszabad a kedvet elveszteni; a nemes szerző ezeket az akadályokat lassanként el fogja háritani és ezzel a haza évkönyveiben magának halhatatlan hírt fog szerezni. «Nemde?» — fejezi be megjegyzését Crescentia. *Belső consumtio kérdése* c. alszakaszban, amikor a balítéletesek hazaszeretetről szól (127), ezt jegyzi meg Crescentia: «A tous les coeurs bien nés, que la patrie est chère!!» Ugyanítt Széchenyinek arra a kijelentésére, hogy nem öli unalom azt, ki honja ügyében fáradozik, ezt jegyzi meg Crescentia: «Kötelességének buzgó teljesítésével

¹ Az idézeteket magyar fordításban adom.

magának és másnak jót tenni a mi rendeltetésünk tartalma azok előtt, akik rendeltetésüket hűségesen teljesítik.»

A *Nemzetiség* c. alszakaszban (159) Széchenyi a lassú sorvadást ecseteli és a nemzeteket az egyénnel hasonlítja egybe. Itt Crescentia ezt jegyzi meg:

«Itt igen nagy eredetiség a képzelet legtisztább teljességével van egybekapcsolva. Különb is ez a pompás gondolat sok genialitással van előadva. Rendesen azt állítja az eredetiség a genialitás szükségszerű következménye, és a genialitás feltételezi, hogy a genialis ember másoknál magasabb észbeli tehetséggel van a természettől megáldva. Vajha ez a jó szellem szeretett hazánkat felébresztené és tovább vezetné! Vajha ezzel minden lélek *igazságra, derékségre, becsületre, erős akarásra, bátorságra, letterőre*, egyszóval *magasabb fellendülésre* lelkesednék és élesztetnék! Oh akkor szép jövőnek nézünk elébe és szeretett Magyarországunk egykor még más nemzetek felett tündökölnék.»

Ugyanebben az alszakaszban azt írja Széchenyi (160), hogy a tiszta szándékból eredő tettek méltatásra fognak találni. Erre Crescentiának ez a megjegyzése: «Igen! aki a szívek legbelsejét látja, az jutalmazni is tudja!»

Ugyanebben az alszakaszban (168) Széchenyi azt állítja, hogy a nemzet addig él, amíg nemzeti nyelve él. Ezt Crescentia így hagyja helyben:

«Igen. Nem szorul megjegyzésre, mily különösen fontos és nélkülözhetetlen a nemzeti nyelv; egyébként ki nem látja be, mennyire szent kötelessége mindenkinek, hogy a közjával törődjék, és mily szükséges a magyar lét fennmaradására, különösen a mostani időpontban, a *patriotizmus*. De sajnós, a pusztá belátás még nem elég, hogy hazánk felviruljon; bár hátramaradásunk elismerése az első lépés a javulásra, de hogy komoly javulást idézzünk elő, okvetlenül szükséges, hogy minden hazafi a hazánk felvirágozása ellenében levő akadályokat époly nemes buzgalommal szívlelje meg, mint igen tisztelt szerzőnk.»

A *Concentratio* alszakaszban (175) Széchenyi a hátulsó ajtócskán kibuvókat ostorozza. Crescentia ezt nagyon élesnek találja. De Széchenyinek a concentratióra előadott dicséretét helyesli és osztozik nézetében a maximára nézve, mert az egyesülés erő, a széthúzás gyengeség!

Amikor Széchenyi a régi törvények változhatóságát vitatja (194), Crescentia ezt «nagyon helyes megjegyzésnek» találja. Ugyanígy helyesli Széchenyinek azt a fejtegetését, hogy igazi művelt ember több van a közép, mint a felsőbb osztályokban (236). Széchenyinek arra az állítására, hogy országunk, ha nagyjai közérővel igyekeznek a haza javát előmozdítani, nagyon fellendülne, Crescentia megjegyzi, hogy nem kétséges: az igazán nemes szerző ezen tárgyakra igen kiváló megjegyzéseket tesz; kívánja is közhasznú, jótékony törekvéseinek a leggyorsabb és legteljesebb sikerét.

Széchenyinek azokat a fejtegetéseit (243), hogy az eledel a testnek és szívnek egyaránt szükséges, Crescentia helyesli és megjegyzi:

«Mindenesetre, az ember eszének kiművelésére kapjon meg minden lehető, nemesítsen minden képességet és erőt, amelyet Isten beléje helyezett, mert különben igazán állat marad; de kapjon táplálékot szívének is, hogy benne mindent felélénkítsen és lelkesítsen; ez a nélkülözhetetlen táplálék mindenkinek kitartó erőt, belső gerjedelmet, életet, érzelmet és lelket ad!!! Hiszen a szív a nap, amely belső életünket felmelegíti és bevilágítja, s ha egyszer megvonja tőlünk sugarait, akkor semmi sem fejlődhetik többé, mert vele elenyészik minden hit.»

Ugyanitt a testi és lelki egyoldalú táplálást Crescentia utálatosnak tartja. A *Lárma* c. alfejezetben a hibákra való rámutatásra (247) megjegyzi, hogy a teljesített kötelesség folyamánya a lelki nyugalom. Ugyanitt (254) a nemesi sereg mai céltalanságát vázolja, Crescentia helyesli Széchenyi állítását. Ugyanitt a haza iránti kötelességek fejtegetésénél (257) ezt jegyzi meg Crescentia: «Mily nemesen van kigondolva!» Kissé alább a mystificatiói kifogást (257) viszont «nagyon feleslegesnek» tartja. Ugyanitt arra a részletre, amelyben Széchenyi a kételkedők gondolatait vázolja és megérti, hogy nem kívánnak vezetettetni (258), Crescentia ezt jegyzi meg:

«Túlzott önmegtagadás ez, mert az ön célja ezen oly jeles helyeket tartalmazó műben az emberiség javának fáradhatatlan előmozdítása és a jó megalapozása, nemde? Azért kérdem, hogyan lehet befolyás és vezetés nélkül valamit elérni? Egyébként jó tanácsot csak a bolond vet meg. Ez a tétel tehát helytelen és ellentmond a másoknak. De a rossz fordítás miatt még homályosabb lett.»

Ugyane szakaszban, mikor Széchenyi a róla való ítéletet mindenkinek belátására bizza (260), Crescentia ezt jegyzi meg: «Ily nagy emelkedettség a nemes és jó iránt, ily nagy lelki nemesség csak nagyot, kiválót eredményezhet.»

A *Tanács* c. alszakaszban a magyar jobbágyság jellemzését (263) Crescentia is «nagyon igaz»-nak találja; a jobbágyságnak teendő engedményekre vonatkozókat (265) pedig «felülmúlhatatlan»-nak tartja, amelynél jobbat nem írhatni; épügy a külföldi hatás jótékonyágáról mondottakat «nagyon helyesek»-nek.

Amikor Széchenyi a külföldi mostoha vidékek virágzása mellett hazánk szomorú állapotára mutat és panaszolja, hogy ily helyzetben még a tudományos körök is a gyökeres javítás ellen vannak (268), Crescentia e szép szavakat jegyzi fel:

«Ön lassanként mindezen halféleteket le fogja győzni, hisz Isten áldása van minden vállalkozásán; a győzelem természetesen nehéz, de szép!! Cicero azt mondja, aki nem győz, nem koronáztatik meg; ön ellenben már most teljes joggal mondhatja: ha nincs is koronám, ezt a szerencse adja, elég azt kiérdemelni; mert valóban önnek köszönheti részben Magyar-

ország alakulását és becsülését. Fejezze be a nagy művet. A Gondviselés önt magasabbra emelte, mint millió más embert — használja tehetségét jóra hazánk viruljon fel egykor ön által. Igen, ön egyesítse a lelkeket és alapelveket közhasznú reformatióba, én segíteni akarok önnek, hogy a szeretett haza körül érdemeket szerezzen. Ez az a szövetség, amelyet önnel kötni akarok, amíg élek. Ezt elérni mindenestre a legszebb, legnagyobb jutalom volna nekünk! Nemde? Akkor a későbbi utókor önt hálás áldáskívánságokkal fogja dicsőíteni, tisztelettel fognak önről beszélni, és így fognak mesélni: A 19. század elején egy igaz hazafi tért hazájába és honfitársainak javáért való nemes, önkéntes feláldozásával halhatatlanná tette magát. Általában a haza atyjának, a tudományok előmozdítójának, ennek és ennek a feltalálójának nevezték. Nagyon széles tudás mellett teljesen tiszta, vallásos hazaszeretettől lelkesítve ezt és ezt tette, (itt majd egy egész könyvtárra való sorolnak fel) és a legnehezebbre, t. i. a haza megreformálására vállalkozott; számtalan akadály után, mindenkitől félreismerve, csak *egyetlen baráttól* segítve, a legnagyobb kitartással legyőzte végre az irigységet, amely oly sokáig üldözte. — Így beszéljenek egykor önről, emléke éljen örökké minden derék ember szívében.»

Ugyanezen szakaszban (269) azt fejtegeti, hogy nem igaz az, hogy halálos betegség nélkül nem fejlődhetik valaki férfivá, vagy bukás nélkül nem dússá stb. Ezt a német fordítás helytelenül, épen ellenkező értelemben fordítja le, természetes Crescentia oldaljegyzete, hogy ez «helytelen». Ugyane szakasz végén Széchenyi erkölcsi súlyunk tágitását kívánja, hogy hazánkat a dicső nemzetek sorába emelhessek (273). Itt Crescentiának ez a véleménye:

«Igen, emeljük hazánkat» dicsőbb nemzetek sorába! de hogy ez teljesedjék, mindenkinek dolgoznia kell.»

«Egyetlen napot sem szabad elmulasztanunk a nélkül, hogy a nagy művön ne dolgoznánk. Azt hiszem mindig, hogy az örök Gondviselés önt szeretett hazánk élére kívánta állítani, önnek adományozta az isteni világosodás sugarát; ön legyen Magyarország jótékony védelmezője, aki az elernyed, szunnyadó hazafiakat felébressze és kissé fellelkesítse s a gyengének ereje, a tanácstalannak tanácsadója legyen. Igen! Kötelesség, a lehetőség szerint úgy cselekednünk, hogy erőnket ne engedjük berozsdásodni, akkor el lehet várni a törekvés jutalmát, ami erőt, cselekvőképességet és kötelességtudást ad. De ne a kezdet, hanem a fejlődés elégítsen ki. Kövesse tehát szép hivatását, — az önnemesítés egyedül nem elég, magasabbra mutat az ön rendeltetése: honfitársainak tökéletesítésére. Gyakran szunnyad az emberben sok pompás tehetség, — még Laci¹ fáradt lelkét sem zárom ki stb. Fejlessze ki egymás után minden jó tehetségét — ez az ön életének főfeladata.»

Ugyanitt a lap alján még ezt jegyzi meg Crescentia:

«Zokon venné ön egy régi kipróbált barátnak, hogy ily nyíltan beszél önnel? Nem, bizonyára nem; megbocsátja őszinteségemet, nem haragszik

¹ Itt közös rokonukat, gr. Zichy László helytartósági tanácsost érti.

reám, megjegyzéseimet bizonyára nem magyarázza félre, hiszen a legjobb célzatúak, nem félrevezetők; olyanok, mint egy hűséges barát szavai és habár a baráti szó kemény is, sohasem sérti a baráti mellet. Nemde?»

A *Végszó* első három szakaszát Crescentia nemcsak megjé-
lölte, hanem a harmadik szakasz mellé azt írta, hogy «felül-
múlhatalan». Az első szakasz azon része mellé, amelyben
Széchenyi azt jelenti ki, hogy lesznek kevesen, akik lelke és
szándéka tisztaságát elismerik, Crescentia ezt jegyzi az oldalon:
«Ezek közé tartozom én is»; a szakaszok értelmére nézve
pedig ezt jegyzi meg: «A híven teljesített kötelesség sorsa föl-
emeli az embert». Ugyane szakaszban (276) Széchenyi azon
reményének ad kifejezést, hogy a külföldön szerzett tapasztalatai
következtében világosabban lát, és ezért jóakarói az ő eltérő
vélekedését nem veszik rossz néven; erre Crescentia megjegyzi,
hogy «nem is kétséges: minden okos és jóérzelmű ember a
nemes szerzővel egyetért».

Széchenyi szállóigévé vált mondatát Crescentia, nem
tartván helyesnek¹ a fordítást, így javítja ki: «Viele meinen:
,Ungarn sey gewesen', — ich *aber* glaube lieber: es werde
erst seyn!»

Amint látjuk, Crescentia megjegyzései egy finom női lélek
szelíd, de helyes kifogásai vagy lelkes dicséretetek és buzdítások,
hogy amint egy helyütt határozottan mondja, szerződő társát
kirtartásra buzdítsa önnemesítésében és a honfitársaiért buzgó
tevékenységében. És ezen van a hangsúly. Ezt a tényt Széchenyi
naplófeljegyzései is bizonyítják. Mielőtt a *Hitel*hez hozzáfogott.
1828. jún. 25-én azt írja Crescentiának, hogy hosszú küz-
delem után lelke világosan azt súgta neki, legyen Crescentiához
utolsó lehelleatéig hűséges, álljon a közéletben oly helyre, ahol
ember- és honfitársainak használhat, áldozza fel magát a közjóért,
szóval legyen Crescentiához méltó. Széchenyi e levelét Crescentia
nem fogadta el.

Fiumei útjában ellenőrizhetjük, hogy mily fokra emel-
kedett szerelme Crescentia iránt. 1828. júl. 27-én azt írja
naplójába, hogy a legmélyebb vágyódás fogta el Crescentia
után — leküzdhetetlen honvágy, de nem egy ország, hanem
Crescentia után. Ugyanitt aug. 8-án pedig azt írja, hogy fel
akar hagyni örökös szerelmi panaszaival, de életének minden
lépését a legfenségesebb, legönzletlenebb és legtisztább szere-
lemnek akarja áldozni, amelyet egy férfi valaha érzett egy
nő iránt; az ő szívének, becsülésének elérése az egyedüli célja;
hozzát teszi azonban, hogy szép az eltökélés, de mily nehéz
ennek a teljesítése; aki ezt nem tudja, az sohasem sejtí a
szerelem hatalmát: valóban kiemeli sarkaiból a világot.

¹ Vojdisek így fordította: Viele meinen: «Ungarn sey gewesen»; —
ich glaube lieber: «es werde seyn!»

1829 februárjában, amikor már írja a *Hitelt*, Lebenssegeln c. Crescentiához intézett levelében¹ arra kéri többek közt, hogy mivel boldogok e földön nem lehetnek, tekintsenek az Ég felé — de ezt csak kötelességeik hű teljesítése után tehetik; Crescentia legyen a női erények mintaképe, neki pedig az ország jövődjének, a művészetek, tudományok támogatójának kell lennie, a szegények kunyhójába a boldogságot és megelégedettséget, a nagyok palotáiba az erényt kell bevinnie, mert csak így lesz — Crescentiához méltó. E levélnek végső változatát Crescentia elfogadta ugyan, de választ nem adott.

1829. márc. 10-i levelében kijelenti Széchenyi, hogy amikor még nem ismerte Crescentiát és magától kérdezte: kiragadja-e az országot rothadásából, nem volt bátorsága oly nagy munkához hozzáfogni, mert sejtette, hogy mily borzasztó, ha senki sem érti meg. Amióta Crescentiát megismerte, egy hang azt súgta belsejében, hogy ki fog tartani mellette és nem fogja elhagyni.

1829. okt. 1-én ismét azt írja Crescentiának, hogy megtartja az ő jelszavát: öntökéletesítés és Magyarország java. Megfogadja, hogy minden lehetőet megtesz és kizárólag e nemes célnak fog élni.

1830. ápr. 15-én szerződést jegyez be naplójába, amelyet Crescentiával szeretne kötni kölcsönös tökéletesítésük és Magyarország java tárgyában. Ezt a szerződést Széchenyi alá akarta iratni Crescentiával, de nem tudta elérni, épúgy mint azt sem, hogy ha elfogadta levelét, arra választ kapjon. A *Hitelre* írt jegyzeteiben adta meg Crescentia a választ, bátorítva Széchenyit a kitűzött célra, felajánlva erre közreműködését.

Széchenyi Crescentia jegyzeteiről így emlékszik meg naplójában (1831. márc. 17.): «Nem hiába élek. Crescentia elküldötte a *Hitelre* megjegyzéseit. Mily kiváló, gyengéd, kedves lélek! Mily tiszta nézetek, mily helyes ítélőképesség! Istenem, nehéz ily lényt ismerni és hozzá közelebb nem tartozni. A reggelt élveztem.»

Íme, a szerelmükre vonatkozó e vázlatos ismertetés elég arra, hogy lássuk, mily nagy rúgó volt Széchenyi lelkében a Crescentia iránti szerelem. Ez tömörítette lelkének alkotó elemét rendezett egységbe, ez állítja a nemes, jó és nagy eszmék szolgálatába, ez készíti arra, hogy minden erejét kifejtse a kitűzött cél: Magyarország reformja és honfitársai boldogsága érdekében, mert ezzel akarta az imádott nő becsülését kivívni.

5. *Az egykorú újságok és a kortársak a Hitelről.* Egykorú újság 1830-ban kevés volt az országban. Pesten két magyar és egy német, Pozsonyban egy latin és egy német, Bécsben két magyar, Kolozsvárott egy magyar újság jelent meg 1830-ban

¹ *Naplók* III. k. 486. l.

8 negyedrért nagyságú lapon, hetenként kétszer ugyanoly terjedelmű melléklettel a hirdetésekre. Ez újságok mindegyike hirdette a *Hitel* megjelenését. Rövid ismertetést is közölt egyik-másik.

A Bécsben megjelenő Magyar Kurir e rövid párbeszéddel ajánlotta:

«Egy a dologhoz értő Urtól ezt kérdezvén valaki: „Mit tart Nagysága a *Hitel* felől?” — így felelt: „Én megvallom, keveset tartok az egész felől.” „Keveset?” „Ugy van, t. i. csak azt, amit minden Magyar Hazafinak szeretnék a fülébe sugni: Vedd meg, olvasd, tselekedd.”

A Pesten megjelenő Hazai és külföldi Tudósítások márc. 3. száma így ajánlja:

«Uj csillag gyanánt lehet tekinteni ezen munka megjelenését literaturánk egén. A munka az országos és magános gazdálkodás hijánosságait szabad lélekkel szem eleibe tünteti s a jövődöbéli boldogulásra egyenes útmutatást közöl. Nagy hazafiúi buzgósággal, sok tapasztaláson épült okoskodással és értelemmel, úgy érett tudománnyal van írva, a természetést, kereskedést s a nemzeti iparkodást tartván mindenütt szem előtt.»

A Vereinigte Ofner Pester Zeitung melléklapjában, a Gemeinnützige Blätter márc. 7-iki számában, azt írja, hogy ezt a könyvet olvasni kell, nem megítélni; mérlegelni, nem futólag ajánlani, megszívelelni, nem pusztán dicsérni. Szerinte sokkal többet foglal magában, mint amennyit a címe mond; és ha rámutat a magasrangú szerző független helyzetére, szellem- és ország-ismereteire, különösen hazája iránti nagy szeretetére: akkor — úgy véli — mindent megmondott, amit mint lapnak joga van megemlíteni.

A három ujság e rövid, de lelkes ajánló sorai mellett érthetetlen, hogy a tudományos folyóiratok¹ épen csak a mű megjelenését hirdették.

Bajza említi Toldyhoz 1830. márc. 1-én írt levelében, hogy a *Hitel*ről a Tudományos Gyűjtemény számára dicsérő ismertetést írt, mert igen méltó, hogy dicsértessék, «aki tehát a *Hitelre* haragudni fog, az ellenem is mind felzúdul.» Az ismertetés nem jelent meg — ez annál feltűnőbb, mert a fud. Gyűjteményt Vörösmarty szerkesztette — kézírata sem maradt reánk. Bajza azonban leveléből kiérezhető álláspontját érvényre juttatta. Amikor gr. Dessewffy József a *Hitelre* kiadta *Taglalatát*, Bajza a Kritikai Lapokban (1. füzet) nyíltan szeméretetett Dessewffynek, hogy a *Hitelt* nem értette meg, sőt sokszor félreértette, és amivel Széchenyit mint írórt vádolja, az nagyobb mértékben megvan a *Taglalatban*; tanácsolja is neki, ha még egyszer kiadná művét, $\frac{3}{4}$ -ed részét hagyja el, mert az haszontalan, sovány, mint a kecskeméti homöksík, a megmaradt részt viszont dolgozza fel újra világosabban. Ugyan-ebben a füzetében dicséri viszont a *Toldalék-észrevételeket*, mert

¹ Tudományos Gyűjtemény, Felső Magyar Országai Minerva.

ez a *Hitel* homályait, vagy nem eléggé kifejtett részleteit röviden és jól pótolja. Széchenyi ellenesei fel is használták ezt a körülményt arra a gyanúsításra, hogy Széchenyi ingerelte fel Bajzát Desseswffy ellen — ennek azonban semmi alapja sem volt.

A magyar ujságoknál érdemlegesebb ismertetést közölt Gleich Friedrich Altenburgban megjelent Der Eremit c. lapjának augusztusi számában, a Lipcsében, Maret Györgynél Vojdissek József fordításában névtelenül megjelent *Über den Credit* nyomán. Szerinte annyira szellemes, kiváló és gazdag tartalmú a mű, hogy nem lehet eléggé ajánlani. A szerző, magyar mágnás és igazi hazafi, egész sor fejezetben gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi, statisztikai, erkölcsi és tudományos tekintetben nemcsak tudáson és tapasztalaton nyugvó nézeteit fejtí ki hazájának helyzetéről és körülményeiről, hanem arra is rámutat, *mit és hogyan* kell cselekedni, hogy egyrészt a hanyatló jóllét emelkedjék, másrészt, hogy annak új utakon eddig még nem ismert lendületet adjon, és így az eddig célszerűtlenül felhasznált természeti és emberi erőket gazdag országot Európa nemzeteinek sorában az öt megillető helyre juttassa. Az államgazdának, politikusnak és minden gondolkodó embernek, aki előtt a közjó drága, valóban nagyon érdekes lesz Széchenyi műve; az emberiség minden barátja hálásan szoríthatja meg kezét a nemes szerzőnek, aki nyíltan, becsületesen szót emel a jobb megalapítása érdekében. Kétségtelen ugyanis, hogy a mű Magyarországra jótékony hatással lesz, az ország nagybirtokosait, rendeit hatalmasan buzdítani fogja oly dolgok elérésére, amelyek az országban hiányoznak, de Széchenyi szerint könnyen elérhetők, ha komolyan akarjuk. E mellett mind a belső forgalom, mind a nemzeti ipar fizésére vonatkozó elavult privilegiumok el fognak tűnni azoknál (t. i. a földbirtokosoknál), akikre ily változásból a legnagyobb haszonnak kell háramlani. A kormány is segédkezni fog ebben, s ez Széchenyi szerint annál biztosabban várható, mert ily dícséretes dolgot a kormány már előmozdított és népeinek igazi érdekeit támogatni kész. Kívánatos volna azért, hogy azok, akik a mű szellemében a legtöbbet tehetnek, Széchenyi művét figyelmesen elolvassák. A szerzőnek részben kissé aforisztikus, részben csapongó stílusa ne tántorítson el senkit sem, olvassák el minden mondatát, ahogy azt megérdemli.

Erősebb visszhangot és nagyobb hatást keltett a *Hitel* a magyar társadalomban. Széchenyi ugyanis rögtön a mű megjelenése után minden barátjának, jobb ismerősének saját kezű ajánlással elküldte művét¹, s a megajándékozottak közölték vele véleményüket.

¹ Sok ilyen ajánlással ellátott első kiadású példány maradt ránk.

Crescentia volt az első, akinek a művet elküldötte.¹ Ő volt viszont az első, aki anyjával együtt (febr. 8.) Széchenyit művéért dicséretekkel elhalmozta. Ugyane napon gr. Majláth János, az író is hízlegősen nyilatkozott a könyvről. Kijelentette, hogy Magyarországon sokan azt fogják mondani, hogy Széchenyi főispán akar lenni, Bécsben viszont azt, hogy demagóg; de semmi kifogást sem tehetnek a könyvre, minden igaz benne, minden az életből van merítve.

József nádornak és gr. Cziráky Antal országbírónak, Széchenyi személyesen nyújtotta át (febr. 5-én) a művet. Feljegyzése szerint az első nagyon barátságosan fogadta, a második megölelte. A nádor főudvarmesterétől, gr. Festetics Albert Jánostól, arról értesül (febr. 8.), hogy a nádor a könyvet nagyon dicséri, s így nyilatkozott róla: «Széchenyi teljesen lelkem szerint beszél.»

Február 10-én elvitte művét Mária Dorottya főhercegnőnek, a nádor feleségének. A főhercegnő udvarhölgye (gr. Festetics Albertné) jelenlétében fogadta, leültette és azt kívánta tőle, hogy ott azonnal írjon a könyvbe ajánlósorokat — kíváncsi volt ugyanis Széchenyi rögtönzésére. Széchenyi nem jött zavarba. A következő ajánlósorokat írta a műbe:

«Magyar honunk fő Hertzeg asszonyának
 „Légy védje a hazához hívnek.”
 Leg mélyebb tisztelettel Gr. Széchenyi István.»

Hg. Batthyány Fülöp az első, aki levélben (febr. 8.) köszönte meg a *Hitelt*. Azzal dicsérte meg, hogy művével a haza oltárára ismét nagy áldozatot tesz és ezzel azt bizonyítja, hogy a közjónak előmozdítására szánt igyekezteiben fáradhatatlan.

Grassalkovich Antalné, Esterházy Leopoldina hercegnő febr. 13-án kelt levelében köszönte meg Széchenyi figyelmét. Sajnálkozott, hogy a hazai nyelvben való járatlansága miatt nem olvashatja a művet. Tréfásan említi, hogy a tudatlanság benyomását nem kerülheti így el, a rothadást azonban igen. Hivatkozva Széchenyi állítására, hogy hazánk több századdal hátramaradt, utal arra, hogy meglepetésünkre talán még ott vagyunk, amikor a művészetek virágoztak, s bár a nép akkor sem volt boldogabb, az utak sem jobbak, mégis a szellem pótlást talált és ezt felébreszteni és tovább vinni, Széchenyire bizonyára a legszebb jutalom volna. Kívánja, hogy könyvének hatása gyógyszer legyen, a hasznos ismeretére vezessen, s Széchenyi új Medicivé váljék.

Néhány nap múlva (febr. 17-én) barátja, gr. Esterházy Mihály számol be arról, hogyan fogadták művét Bécsben.

¹ Széchenyi e sorokat jegyezte be a könyvbe: «N. M. Gróf Zichy Crescencenek leg mélyebb tisztelet jeléül Gr. Széchenyi István.»

O vitte ugyanis az első példányokat Bécsbe, hogy az udvari és hivatali főtisztviselőknek kézhez szolgáltatassa. Közli Széchenyivel, hogy a napi események (bálok) miatt nem beszélnek a műről. Gr. Reviczky Ádám főkancellár kijelentése szerint nemsokára el fogja olvasni, de kifogásolja, hogy az asszonyoknak van ajánlva, és azt a reményét fejezte ki, hogy Széchenyi legközelebb latinul fog írni. Eötvös Ignác alkancellár szerint több van benne, mint a *Lovakról* címűben, de ő és mások is a mű második kötetét várják arról, hogyan alkalmazható nálunk a váltójog. Erre nézve Esterházy is figyelmébe ajánlja, hogy a földesúr csak a birtok haszonélvezője. Esterházy szerint a könyvben Széchenyi nagyon egészséges elveket hirdet, de némiéket sokat dícsér. Véleménye szerint a főkérdés nem az, hogy mikor, hanem hogy mily eredménnyel folyik a munka, és hogyan választjuk meg a munkatársakat, mert különben sok a munka és kevés az eredmény. Kétségtelen, hogy soknak tetszeni fognak Széchenyi nézetei. Anglia példáját azonban sokan, így b. Nugent, nem tartják helyesnek, mert ott más a helyzet.

Jószágigazgatója, Liebenberg János, közvetlenül a *Hitel* megjelenése előtt (1830. I. 30.) ajánlja Széchenyinek, egészítse ki művét egy másikkal. A hitel ugyanis minden boldogulásnak alapja, e nélkül javulás nem remélhető, de ez még nem elég, szükség van Hiteles pénztárra (úgy mint Porosz-Sziléziában), hogy a gazda a hitelt élvezhesse, továbbá szükséges még az, hogy a jobbágy is szabadon vehessen és eladhasson földet. Ajánlja, tanulmányozza Sziléziában a Hiteles pénztárt és azt, hogy a jobbágy földet kapjon, vehessen és eladhasson; hirdesse írásban és eszközölje ki barátaival a diétán, mert siker csak így várható.

Február 18-iki keletű az egyik igen érdekes vélemény a *Hitel*ről. Bécsből küldte a Széchenyi bátyjánál, Pálnál alkalmazott nevelő, Rothkrepf (később Mátray) Gábor. Széchenyi ugyanis neki is küldött sajátkezű ajánlással ellátott példányt. Ezt köszönte meg. Rothkrepf azt írja, hogy lelki gyönyörrel olvasta s minden másnak olvasásáról megfedekezett, amíg a művet olvasta. Mindig hirdetni fogja a jeles munka becsét, mert belőle mindenki megtanulhatja az önjaváról való gondolkodást. Olyan könyv ez, amilyent a magyar literatura egén még nem ismerünk. Barátai, akikkel közölte, meggyeoznek ítéletében, csak a mű némely rendeltetési ága és külseje iránt nincsenek egy véleményen vele. Azt mondják, hogy nincs megokolva, miért ajánlotta a nőknek, akik sem magyarul nem tudnak, sem a tárgyhöz nem értenek. Ha a nagyuraknak vagy a magyar birtokosoknak írta, viszont ezek közül is sokan nem értik a filozofálás módja és az újabb írásmód miatt. Hogyan tudhatnák ezek azt, hogy mit jelentenek e szavak:

hangász, gyógyász, kör, erény, zománc, lény, szellem, ipar, mozgony, alap, talpkő, sarkalat, csáb, egyetem, egyedség, haszonles, serleg, gyár, kény, évezred, tengeteg, álladalom, vágy, eszméleti, csillagász, égész, fanyar, belbecs, rutalom, apród stb. Az alsóbbrangú birtokosokból sem sok olvashatja a könyvet (pedig sok ezernek kellene azt forgatnia), mert nem értik a francia idézeteket, a dolog szellemét, a tájszavakat, az egészen új szókat és idegeneket, mint *collier grec*, *appalto*, *trottoir*, *minta*, *modella*, *telivér*, *farmer*, *ürügy*, *galád*, *redőzet*, *selejtes*, *mozaik*, *sérv*, *zsibasztó*, *renyhe* stb. Azután a cél sikeresebb elérhetőse végett jó lett volna a szokatlan szavak jegyzékét adni. Az is kívánatos volna, ha Széchenyi úri asszonyainkat a hazai nyelv tanulására serkentené, és ha a gyermekek már az alsó osztályokban magyarul tanulnának, mert amíg ez meg nem történik, hiába írják a legjobb könyveket is. Rámutat arra is, hogy a könyv első fele tömött és új formastílusú, a második viszont mérsékeltlen érthető; az elsöben kerül a határozott névelöt és a szórend sem mindig helyes; az ikes igéket pedig iktelenül használja. Ezek, Rothkrepf szerint, azonban apróságok. Szeretné, ha a magyar apák és fiúk a *Hítelt* legalább hatszor elolvasnák és a benne levő arany szabályokat szívükbe és eszükbe vésnék. Azt is óhajtja, vajha más főrangú írók is követnék Széchenyi példáját és magyarul írnának.

Mialatt Széchenyi e leveleket kapta, nagy figyelemmel kísérte, milyen a *Hitel* hatása. Felsőbüki Nagy Pálnak műve elküldésekor azt írja, hogy sok keserű van benne, barátai számát nem fogja növelni, de ezt eltűri. Febr. 6-án azt írja naplójába, hogy a Kaszinó lakomáján alig beszélnek a műről. (Természetes, mert csak e napon hagyta el a sajtót.) Majd mulat azon, hogy mily dilemma elé állította főrangú társait, mert pl. gr. Cziráky Antal országbíró felesége, Batthyány Mária grófnő, nem olvashatja, mert nem tud magyarul. Nincs megelégedve azzal, hogy Bécsben, ahol egyes kormányférfiaknak személyesen adta át művét, műve egyáltalán nem keltett feltűnést, még csak ki sem gúnyolják (febr. 26.). Feljegyzi b. Eötvös Ignác alkancellár nyilatkozatát (febr. 28.), hogy amikor a mű címét: *Hitel*, olvasta, azt hitte, valami misztikus regény. Wesselényinek (1830 III. 14.) azt írja, hogy Bécsben nyakra-főre fordítják, de kinyomtatását gátolni fogja. Wesselényi kölcsönkérésére pedig így válaszol:

«Ami a pénz dolgát illeti, bajos dolog. Ha másképp látnám, nem írhatam volna a *Hítelt*; nincs igazam? És ami a legszebb, hogy Magyarország büneiért Erdélynek is kell szenvedni, ahun más és jobb *systema* áll fenn.»

Feljegyzi, hogy hg. Metternich Kelemen kancellár a könyv átvételénél a könyvről egy szót sem szólt, hanem megragadta az alkalmat, hogy Széchenyit a Kaszinó útján elfoglalt politi-

kai és társadalmi viselkedéseért megleckéztesse. Kijelentette előtte, hogy a kormány nem fél a világhírességtől, csak a tűztől; hogy a magyarság még azon az állásponton van, hogy az ökröt aranyként veszi; hogy hiányzik nálunk a kereskedő; hogy hátrább vagyunk, mint az 500 év előtti hanzavárosok. Széchenyi figyelmesen meghallgatta, majd felkérte, maradjon meg a Kaszinó újabb ciklusában is tagnak, amibe némi huza-vona után bele is egyezett. Ezzel Széchenyi meg volt elégedve, mert neki a név kellett, hogy ez másokat is arra csábítson, hogy tovább maradjon tagnak, vagy épen új tagnak lépjen be. Ezért írja Naplójába, amikor távozik, hogy «ezt megcsíptük». Metternich a *Hitel*ről csak később, 1830. okt. 29-én mondta meg véleményét Széchenyinek. Kijelentése a műről találó. Azt mondta Széchenyinek:

«Könyve a magyar közvéleményben önnek sok méltatlanságot szerzett, de azért készült, hogy sértsen, és semmi sem sért annyira, mint az igazságok.»

Valóban a mű a magyar közvéleményben kezdettől fogva igen eltérő hatást váltott ki, mert egyesek nagyon dicsérték, mások viszont nagy ellenérzéssel szóltak róla. Zádor György már 1830. febr. 8-án azt írja Kazinczynak, hogy Széchenyi most megjelent munkája a legélesebb ész és a legtisztább szív műve, tele a legszentebb igazságokkal és a legüdvösebb javaslatokkal; mindenki köztapással és a nádor is nagy javaslással fogadta. Bajza néhány napra rá (febr. 12.) azt írja ugyancsak Kazinczynak, hogy még nem volt magyar könyv, amely felől a publicum ítéletét tudni annyira óhajtotta. Március 1-én pedig azt írja Toldynak, hogy interessans munka, de sokat fog megharagítani, mert tele van sarcasmusokkal. Guzmics Izidor viszont 1830. júl. 22-én arról értesíti Kazinczyt, hogy Széchenyi *Hitele* felett mindenütt (t. i. Dunántúl) pálcát törnek; az egyik egekig magasztalja, a másik pokolig legyalázza; ellene kiált mindaz, aki szeret régi magyarosan élni. Közli ezenfelül Kazinczyval, hogy Zalából a *Hitel* ellen egy kézirat jutott kezébe: pipás nemes szól benne társaihoz; jelszava ez iratnak: szállj le nemes. ülj fel paraszt — de azért ő is haragszik, hogy a táblabírákat nagyon szaporítják. Guzmics maga azzal mutatja ki megbecsülését, hogy Egyházi Tár c. folyóiratában (1832) közölt idézetgyűjteményében Religio cím alatt Széchenyi *Hiteléből* 4 lapnyit idéz (59—62).

Márciusban már maga Széchenyi közli jószágigazgatójával (1830. márc. 27-én) a szállongó hírt, hogy művét Tolnában a rendek az akasztófa alatt akarják elégetni. «Már benne vagyunk, írja Széchenyi, emberül ki kell állani a sarat.» Ez a hír Bécsből terjengett. Széchenyi, ápr. 2-iki naplófeljegyzése szerint, a nádor kamarásától, gr. Haller Ferenc-től, értesült róla, de nem tudja elhinni. A tény az, hogy Kajdacsy Mihály hidasi (Baranyam.) plébános levélben fel-

jelentette Széchenyit *Hitel*ért, azzal vádolva, hogy fellázítja a jobbágyokat. Ez a levél Metternich elé került. Megvizsgálták, ki a feljelentő, mi az alapja a feljelentésnek. Kiderült, hogy a feljelentő komolytalan ember, a feljelentés alaptalan, azért ad acta tették. Az eljárás folyamata alatt azonban Metternich irodaigazgatója, h. Gervay Sebestyén József, mondotta a fontoskodó és talán tréfás nyilatkozatot (Baranya helyett Tolnát említve) a *Hitel* és Széchenyi ellen.

1830. márc. 17-i kelettel Kis János köszönte meg Széchenyinek a *Hitelt*. A szelídlelkű Kis pihenést alig engedő mohósággal és nem kevesebb gyönyörködéssel olvasta, ami nála, mint írja, sok dolga, szeme gyengesége és finnyás izlése miatt kevés könyvvel esik meg; áldja az Istent, hogy egy magyar mágnásnak aany tudományt, nemes szívet és elmésséget, de bátorságot is adott, hogy oly sok szent igazságot előadhasson. Ő is említi, hogy vannak sokan, akik munkájáért megfeszítenék Széchenyit, viszont kétségtelen, hogy a haza legértelmesebb és legjobb fiai és leányai hálásak néki.

Az ellenesek közül elsőnek gr. Fáy István abauji birtokos kereste fel levelével (1830. III. 27.) Széchenyit. Félelmét fejezte ki levelében, hogy a robot, a jobbágyság megszüntetése a magyar alkotmányt, a földesúr boldogságát alá fogja ásni. Széchenyi e szép szavakkal akarta megnyugtatni (IV. 4.) levelében:

«Méltóságos Ur nyíltszívűséggel járult hozzám, erősebben ily szép ajándékért nem köszönhetek, mint nyíltszívűséggel. S ime nem átalom kijelenteni, hogy én a szabadságot épen annyira imádom, mint a féktelenséget gyűlölöm; — nem hiszem, hogy robotra, s a paraszt szolgaságára volna alapítva alkotmányunk s boldogságunk, sőt, hogy mind addig hazánk elaljasodásából, melyben, higgye el Mélt. Gróf, többnyire magunk hibái által, tulterhelve van, dicsőbb állásra nem fog emelkedni.»

De Széchenyi hiába igyekezett gr. Fáy István lelkére hatni, ellenese maradt Széchenyinek és reformeszméinek.

Kiss Lajos bécsi udv. agens pl. 1832. jul 27-én közli Széchenyivel, hogy a minden oldalról gyűlöletes; gr. Fáy István azt írja róla, hogy «minden jól volna Magyarországbán, csak Széchenyi István pestise ne terjedne, az volt oka a felsőmagyarországi zendüléseknek».

VISZOTA GYULA.